

УДК 94(477).08

Олена ПУСТОМІТЕНКО (Кривий Ріг)

ЖІНКИ У ПІДПІЛЛІ ОУН(Б) У РОКИ НІМЕЦЬКО-РАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ ТА У ПОВОЄННИЙ ЧАС

Розглядається питання участі жінок у підпіллі ОУН(Б). Досліджено практичну діяльність жіноцтва, зокрема у медицині, пропаганді, розвідці, бойових діях тощо, та внесок жінок в український національно-визвольних рух.

Ключові слова: жінка, Організація Українських Націоналістів, жіноча сітка, підпілля.

Сьогодні все більше зростає роль жінки у суспільстві, тому популярності набуває гендерна історія – напрямок, який досліджує історію жіноцтва у різні періоди. Студії з історії жіноцтва стають органічною складовою дослідження Другої світової війни. Більше того, актуальним сьогодні є вивчення історії українського визвольного руху. Це пояснюється тим, що українці пройшли довгий та тернистий шлях до створення власної незалежної держави, тому вони повинні пам'ятати про тих, хто боровся за свободу нашої країни. У світлі стійкого зростання інтересу до діяльності ОУН та гендерної історії, погляд на підпілну діяльність і участь у ній жінки дає можливість побачити національно-визвольні змагання з нової, подекуди несподіваної перспективи. На жаль, характерною особливістю цієї теми є відсутність належної уваги дослідників до участі жіноцтва у боротьбі ОУН(Б) та УПА у роки війни на західноукраїнських землях. Жінки зробили вагомий внесок у розвиток та діяльність оунівського підпілля, тому дослідження їхньої ролі у такий складний період української історії є актуальним.

Вивченням даної теми займалися такі дослідники, як Т. Антонова¹, О. Двойнінова², Л. Онишко³ та О. Кісь⁴. У своїх працях вони розкривають проблему участі жінок у націоналістичному підпіллі, їхні основні ролі й заняття. Професор М. Богачевська-Хом'як⁵ дає характеристику саме причинам та мотивам вступу жінок до лав ОУН та УПА. Медично-санітарній діяльності присвячена праця В. Криськіва⁶. Відомий американський дослідник Дж. Бурдс⁷ розкриває шляхи та методи вербування українського жіноцтва, яке брало участь у національно-визвольних змаганнях, та змальовує діяльність жінок-агентів. Велику кількість біографій містить збірка «Українська жінка у визвольній боротьбі» за редакцією Н. Мудрої⁸. Джерельною базою нашої роботи є адаптовані документи з «Літопису УПА»⁹. Особливим джерелом є спогади учасниць українського визвольного руху, а саме М. Савчин, Є. Андрусак та У. Крюченко та ін.

Головним завданням ОУН(Б) було об'єднання населення для боротьби за власну державу. Особлива увага політичного керівництва

¹ Антонова Т. Жінка та її «мирні», «напівмирні» й «воєнні» ролі в боротьбі ОУН і УПА / Т. Антонова // Український визвольний рух / [Центр досліджень визвольного руху, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України]. – Львів, 2007. – Зб. 9. – С. 138-147.

² Двойнінова О. Участь жінок в ОУН і УПА / О. Двойнінова // Слов'янський вісник. – Рівне, 2011. – № 12. – С. 50-53.

³ Онишко Л. Роль жінки в українському національно-визвольному русі середини ХХ століття / Л. Онишко // Український визвольний рух / [Центр досліджень визвольного руху, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України]. – Львів, 2004. – Зб. 3. – С. 30-38.

⁴ Кісь О. Жіночий досвід участі у національно-визвольних змаганнях на західноукраїнських землях у 1940-50-х рр. / О. Кісь // Схід-Захід : Історико-культурологічний збірник. – Харків, 2009. – Вип. 13-14. – С. 101-125.

⁵ Богачевська-Хом'як М. Білим по білому: жінки у громадському житті України 1884-1939 / М. Богачевська-Хом'як. – Київ : Либідь, 1995. – 424 с.

⁶ Крисків В. Медично-санітарна служба в УПА-Захід / В. Крисків. – Стрий : «Укрпол», 2008. – 198 с.

⁷ Бурдс Дж. Советская агентура. Очерки истории СССР в послевоенные годы / Дж. Бурдс. – Москва ; Нью Йорк : Современная история, 2006. – 296 с.

⁸ Українська жінка у визвольній боротьбі (1940-1950рр.) : Біографічний довідник / упоряд. Надія Мудра. – Львів : Світ, 2004. – Т. 1-3. – Львів : Світ, 2004, 2006, 2009.

⁹ Медична опіка в УПА: документи, матеріали і спогади / За ред. М. Ріпещького. – Торонто ; Львів : Літопис УПА, 1992. – 478 с. – (Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 23. – Кн. 1).

ОУН(Б) завжди приділялась українським жінкам. В ідеології ОУН(Б) жінкам відводились материнсько-виховні та сімейно-господарські функції. Серед місцевого жіноцтва поширювалися такі заклики оунівців: «Не ходіть з більшовицькими катами народу, енкаведівськими горлорізами! Не виходьте заміж за них! Пльуйте їм в очі»¹⁰. Вони мали успіх серед місцевих дівчат, адже представники радянської влади та силових структур, починаючи з 1944 року, чинили наругу над місцевими жінками. А тому велика кількість жінок не лише прислуховувалася до подібних звернень, а й переходила до практичної діяльності в оунівському підпіллі.

Однією з причин залучення жіноцтва до ОУН(Б) була мобільність. Адже в умовах спочатку німецької окупації, а потім радянської жінкам легше було виконувати завдання оунівського підпілля. Українське жіноцтво спочатку виконувало допоміжні ролі, але через певний час з'явиться положення, згідно з яким жінки повинні служити підпіллю та носити зброю так само, як і чоловіки¹¹. Така участь передбачала існування «жіночої мережі». Це була відносно самостійна підструктура ОУН, що об'єднувала виключно жінок та дівчат, мала чітко окреслені функції інформаційно-розвідувального, просвітницько-пропагандистського, санітарно-медичного та постачально-побутового характеру¹². Вибудовувалась за територіальним та виробничим принципом та значною мірою повторювала структуру ОУН(Б), забезпечуючи при цьому максимальну конфіденційність та конспірацію членства. Перший секретар Струмилівського райкому партії Боргунов про жіночу мережу писав: «Ми маємо велику кількість жіночих сіток. З даних відомо, що в селах з 1000 мешканців є 50-60 членів ОУН, і значною часткою є жінки. В деяких селах вони керують підпільною роботою. Жіноча сітка, як правило, не воєнна частина, а скоріше організаційна, допоміжна сила»¹³. Усі дівчата, які долучалися до діяльності в ОУН(Б) та УПА, проходили освітньо-ідеологічний вишкіл під керівництвом своєї провідниці, вивчали історію та географію України, знайомилися з ідеологією та програмою ОУН(Б).

¹⁰ Архів Центру досліджень визвольного руху. – Ф. 7. – Оп. 7. – Спр. 37.

¹¹ Бурдс Дж. Советская агентура... – С. 120.

¹² Кись О. Жіночий досвід... – С. 104.

¹³ Бурдс Дж. Советская агентура... – С. 126.

Жіночій мережі була притаманна надзвичайна солідарність, взаємна підтримка та допомога. Отже, представниці жіночої статі у лавах ОУН та УПА виконували різні функції, як мирні (лікарі, медсестри та санітарки), напівмирні (друкарки, пропагандистки та зв'язкові), так і військові (розвідниці, учасниці відділів УПА, а інколи навіть командири роїв), а також дбали про повсякденні потреби повстанців.

Дуже важливу роль жінки відігравали у медично-санітарній допомозі. Основною медичною структурою був Український Червоний Хрест (УЧХ), який з 1943 року передано під керівництво жіночої мережі ОУН(Б). У рамках УЧХ лікували та доглядали за хворими, забезпечували їх ліками та їжею, проводили освітні курси для медичного персоналу, допомагали родинам загиблих та організовували санітарні пункти у віддалених місцях. Лікування у підпільних місцях було надзвичайно складним через нестачу медичних засобів і таких необхідних речей, як чистий одяг, їжа та вода, а інколи й повітря. Очолювала УЧХ та розбудовувала його мережу в Західній Україні Катерина Зарицька-Сорока (Монета). Саме їй вдалося налагодити чітку систему розподілу обов'язків у цій організації, яка базувалася на територіальному принципі. Вона створила Крайовий Провід, який був поділений на області, округи, райони, кущі, станиці. Підпільний УЧХ складався з таких відділів, як: медично-санітарний, фармацевтичний, суспільної опіки та вишкільний¹⁴. Катерина Зарицька також організувала лікарський, медсестринський та санітарний персонали, влаштувала ряд вишкільних та дбала про постачання медикаментів. Її заступницею була Ірина Савицька-Козак (Бистра). Долі цих жінок дещо подібні, вони обидві з родин львівських інтелігентів, молодими стали учасницями підпілля ОУН(Б), організовували УЧХ та присвятили життя визволенню українців. Подругою Катерини Зарицької була Галина Дідик (Анна), котра очолювала УЧХ на Тернопільщині. Вона була не лише керівником та організатором підпільної медичної системи, але й сама піклувалася про хворих. Після арешту Зарицької у 1947 році, Галина Дідик почала керувати всією

¹⁴ Онишко Л. В. Катерина Зарицька. Молитва до сина / Л. В. Онишко. – Львів : Світ, 2002. – С. 150.

організацією Червоного Хреста. Своє життя медичній справі у підпіллі також присвятили Ольга Сліпа, Анна Карванська-Байляк, Харитя Кононенко, Юлія Ганущак (Галичанка), Тоня Король (Таня), Анна Мельник (Одарка), Марія Тарнавська, Ольга Ференц (Підгірянка), Ірина Козак (Лада), Марія Балабан-Головата (Сніжинка), Марія Попович (Гуцулка), Меланія Король, Параскевія Мачула та багато інших жінок, внесок яких є дуже великим і не повинен зникати зі сторінок нашої історії¹⁵.

Іншою сферою діяльності прекрасної статі, до якої залучалися освічені й талановиті особистості, була референтура пропаганди. Жінки були найкращими організаторками пропагандистської роботи у похідних групах ОУН(Б)¹⁶. Після утворення підпільної мережі пропагандою займалися й на місцях, де видавали підпільну літературу, пресу, листівки та відозви. Складними були технічні види роботи, особливо важко було друкаркам. Жінки перебували у підпільних друкарнях, які знаходилися у важкодоступних місцях, працювали при нестачі кисню та світла, інколи місяцями не виходячи на свіже повітря, а це спричинювало постійні запамороження та відчуття втоми. Не зважаючи на такі умови, вони опублікували безліч праць, серед яких збірка Богдани Світлик-Литвинко (Доля) «На смерть, не на життя», твір Людмили Фої (Оксана) «Його спадкоємці» та робота Катерини Зарицької «Шляхи російського імперіалізму», видана під псевдонімом У. Кужіль. Крім цього, жінки виконували просвітницьку та пропагандистську роботу серед населення, спілкуючись зі школярами, вчителями та звичайними селянами¹⁷.

Також українське жіноцтво виконувало роль зв'язкових, які йшли на ризик та виконували своєрідну комунікативну функцію. Дівчата передавали та збирали інформацію, листи, документи, а також доставляли продукти, одяг, ліки, зброю тощо У разі затримання повідомлення необхідно було знищити. Діяльність зв'язкових вимагала фізичної витривалості та міцної психіки, тому що для виконання доручення необхідно було долати великі відстані у будь-яку пору року. Зокрема, відомо про випадки, коли

¹⁵ Онишко Л. В. Катерина Зарицька. Молитва до сина... – С. 10.

¹⁶ Двойнінова О. Участь жінок... – С. 50-53.

¹⁷ Онишко Л. Роль жінки... – С. 30-38.

дівчата перепливали крижані ріки. Зарицька (Монета) очолювала групу жінок-зв'язкових, які були довіреними особами Романа Шухевича та виконували його доручення. До неї входили також Галина Дідик (Анна), Одарка Гусяк (Нуся Чорна) та Оксана Ільків (Роксоляна)¹⁸. Також відомими зв'язковими були Олена Лабай, Парасковія Вінтоняк, Лариса Запорожан, Марія Трач, Ольга Скрика-Іванська, Настя Петрентій тощо.

Жінки також були розвідницями. Основною причиною виконання такої роботи було те, що окупанти недооцінювали дівчат і ставилися до них з меншою підозрою. Розвідниці, переодягнені на селянок, здобували інформацію про пересування загонів ворогів, доповідали про арешти, зради і провокації та повідомляли про загрози. Також вони допомагали повстанцям пройти незнайомими територіями, йдучи попереду та сигналізуючи про небезпеку. Нарівні з чоловіками брали участь у багатомісячних рейдах такі жінки, як Ярослава Бульбан, Уляна Погінець, Параскевія Процак та багато інших¹⁹.

Є відомості про те, що інколи дівчата брали участь у бойових діях, але вогнепальна зброя у розпорядженні жінок була рідко. Незважаючи на це, вони ставали охоронцями провідників ОУН(Б) та УПА, парашутистками, рідше вояками та учасницями бойових дій, а інколи навіть командирами роїв.

Зростання ролі жінок в національному підпільному русі також вміло використовували радянські органи безпеки, які застосовували жорстокі методи для вербування українок у лави своїх агентів та різними способами намагалися збудити взаємну підозру серед повстанців. Вони влаштовували системні облави і масові арешти місцевих українських жінок. Якщо затримана була невинною, то через кілька днів жорстоких допитів її відпускали, але пережити мало відвернути від співробітництва з повстанцями в майбутньому. Методи вербування були жорстокими, ставили людину перед тяжким вибором. Яскравий приклад – історія вербування Людмили Фої, яка витримала більше двох місяців допитів, а пішла на співпрацю лише тоді, коли заарештували її батьків.

¹⁸ Антонова Т. Жінка та її «мирні»... – С. 138-147.

¹⁹ Онишко Л. Роль жінки... – С. 30-38.

Таким розмаїттям ролей у підпіллі діяльність жінок не обмежувалася, на їхні плечі повністю покладалося дбати про повстанців та їхній побут (приготування їжі, пошиття і прання одягу та взуття, догляд за дітьми тощо), що в підпільних умовах також було дуже важко, виснажливо та небезпечно.

Отже, жінкам в ОУН(Б) надавалося особливе місце, і їхня практична діяльність в українському національно-визвольному русі була надзвичайно багатогранною. Представниці жіночої статі у лавах ОУН та УПА виконували різні функції, як мирні (лікарі, медсестри та санітарки), напівмирні (друкарки, пропагандистки та зв'язкові), так і воєнні (розвідниці, учасниці відділів УПА, а інколи й командири роїв), а також дбали про повсякденні потреби повстанців. Інколи вони виконували декілька функцій та ролей одночасно, працювали не покладаючи рук і віддавали життя за ідею створення незалежної України. Підпілля ОУН(Б) та формування УПА, можливо, не змогло б тривалий час чинити опір радянському та німецькому режимові без внеску жінок та їхньої підтримки.

Olena PUSTOMITENKO. Women in the OUN(B) Underground During the German-Soviet War and Postwar Period

The article discusses the participation of women in the OUN(B) underground, including their practical roles in medicine, propaganda, intelligence, military action etc., and their overall contribution to the Ukrainian national liberation struggle.

Keywords: women, Organization of Ukrainian Nationalists, women's network, underground.